

ÇAĞDAŞ TÜRK YAZI DİLLERİNDE ART ZAMANLI SÖZ BAŞI ÜNLÜ DÜŞMESİ ÜZERİNE

Musa SALAN*

Osman KABADAYI**

Özet

Söz başı ünlü düşmesi sıklıkla karşılaşılan bir ses olgusu olmadığından gerek yurt içi gerekse de yurt dışı Türkoloji’de kapsamlı bir şekilde ele alınan bir konu olmaktan çoğunlukla uzak kalmıştır. Bu konuya tarihî ve çağdaş Türk yazı dilleri kapsamında eğilen ve konuyla ilgili hatırı sayılır örneği dikkatlere sunan ilk önemli çalışma 2003 yılında Vahit Türk tarafından kaleme alınmıştır. Ne var ki o döneme kadarki söz başı ünlü düşmesi konusuyla ilgili literatürün söz konusu çalışmaya yeterince aksettiremediği düşünüldüğü için bu konuyla ilgili bir çalışma yapma gerekliliği hissedilmiştir. Bu makalede söz başı ünlü düşmesiyle ilgili genel görüşler bir araya getirilerek konunun çağdaş Türk yazı dillerindeki örnekleri gözler önüne serilmeye çalışılmıştır. Ardından bu ses olgusuyla ilgili çeşitli gözlem ve tespitler ortaya konulmuştur. Bu makalenin Türk’ün (2003) çalışmasını tamamlaması ve söz başı ünlü düşmesi meselesiyle ilgili alanında bir boşluğu doldurması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Söz başı ünlü düşmesi, ünlü düşmesi, ön ses düşmesi.

ON DIACHRONIC WORD-INITIAL VOWEL DELETION IN MODERN TURKIC LANGUAGES

Abstract

Having being a rare phonological phenomenon, word-initial vowel deletion has been deprived of attention in Turkish Turkology literature

* Dr. Öğretim Üyesi, Bartın Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, msalan@bartin.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7624-7614.

** Dr., Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Türk Dili Bölümü, kabadayiosman@yandex.com, ORCID: 0000-0002-3607-5384.

as well as outside Turkey. The first significant work to peruse the phenomenon along with a large number of instances elicited from early and modern Turkic languages is the paper of Vahit Türk, which was published in 2003. The paper, however, lacks earlier literature concerning the phenomenon. Because of this omission we felt ourselves obliged to complete this shortcoming. Our paper aims to gather all views, absent in Türk (2003), regarding the phenomenon and to present examples of the phenomenon in modern Turkic languages. In addition, we put forward our observations on word-initial vowel deletion mechanism or tendency. This paper is considered to complete the work of Türk and contribute to the phenomenon in Turkology literature.

Keywords: word-initial vowel deletion, onset vowel deletion, vowel elision, aphaeresis, aphasis.

1. Giriş

Söz başı ünlü düşmesi (buradan itibaren SBÜD) sıklıkla rastlanan fonolojik bir olgu olmadığı ve bazı durumlarda etimolojik bilgi gerektirdiği için Türkoloji alan yazınına da çok sınırlı bir şekilde yansımıştır. Şimdiye kadar bu konuyla ilgili yapılmış en kapsamlı çalışma, 2003 yılında Vahit Türk tarafından kaleme alınan “Türkçede Ön Seste Ünlü Düşmesi (Aphaeresis-Apthesis) Örnekleri” başlıklı makaledir. Ne var ki o döneme kadarki söz başı ünlü düşmesi konusuyla ilgili literatürün söz konusu çalışmaya yeterince aksettiremediği düşünüldüğü için bu konuyla ilgili yeni bir çalışma yapma gerekliliği hissedilmiştir. Bu makalede, SBÜD konusunun Türkoloji alan yazınına ne şekilde yansıdığı ve Türkologların konuyla ilgili görüşleri çeşitli örneklerle dikkatlere sunulacak, ardından konuyla ilgili bazı gözlem ve tespitlerde bulunulacaktır.

1.1. Kapsam ve Sınırlılık

Bu çalışma, çağdaş Türk yazı dillerindeki sözlükselleşmiş ve art zamanlı örneklerle sınırlıdır. Dikkate alınan kaynakların ağız malzemesini içerdiği durumlarda bu ağız örnekleri de çalışmaya dâhil edilmiştir; fakat yeni saptamalar için ağız sözlüklerine başvurulmamıştır.

Literatürde fonolojik tanımı ihtilafli olan *sandhi* durumu örnekleri (*cuma ertesi* > *cumartesi* vb.)¹ de kapsam dışı tutulmuştur. Tarihî örneklerle ise sadece çağdaş örneklerin geçmişteki izlerini belirtmek amacıyla yer verilmiştir.

Belirli bir Türk yazı dilinde tespit edilmiş SBÜD’lü bir kök veya gövde biçimi varsa, buradan türemiş sözcükler dikkate alınmamıştır. Örneğin, Gag. *fala-*’dan türeyen *falan-* ve *falanık*, Şor. *rim*’dan türeyen *rimna-*, Güney Sibir-

¹ Türkiye literatüründeki bu tipi ilgilendiren terim karmaşası Yazıcı Ersoy (2017, s. 35-40) tarafından ayrıntılı bir şekilde sunulmuştur.

ya grubu yazı dillerindeki *ra-*'dan türeyen *rat-* veya yine aynı grupta görülen *rak'*tan türeyen *rakla-*, *rakta-*, *raktal-*, *raktat-* gibi örnekler kapsam dışı tutulmuştur. Ancak eğer bunun gibi sözcükler iki farklı yazı dilinde ise bunlar o yazı dilleri için dikkate alınmıştır: (Bşk., Nog., Tat.) *vat-* ve (Gag.) *fala-* gibi.

Faydalanılan sözlüklerden alınan sözcük anlamları da sözcüğün temel anlamını verecek düzeyde daraltılmıştır.

2. Terim Sözlüklerinde SBÜD

SBÜD, müstakil bir ses olgusu olmayıp söz başı ses düşmeleri içerisinde yer almaktadır.

İngilizce dil bilimi ve dil bilgisi sözlüklerinde söz başı ünlü düşmesi çoğunlukla *aphesis* veya *aphaeresis* terimleri çerçevesinde ele alınmaktadır. Bussmann, *aphesis* ya da *aphaeresis* (ve ayrıca *deglutination*, *procope*, *prosiopesis*) olarak adlandırılan bu ses olgusunu sözcük başındaki bir ünlü, ünsüz veya hecenin yitimi (2006, s. 71) şeklinde açıklamaktayken Malmkjær, *aphaeresis* teriminde ele aldığı bu olguyu şu şekilde izah etmektedir: “Sözcük başı ünlüsü düşürülür, böylece takip eden ünsüz, sonraki sözcüğün söz başı ünlüsü ile birleşir (ör. it is > ‘tis)” (2009, s. 519). Trask ise, *aphaeresis* ve *aphesis* terimlerini ortak olarak “sözcük başında bir veya birden fazla parçanın yitimi” olarak tanımlamakla birlikte; bazı kaynakların *aphesis*'i “sözcük başındaki vurgusuz ünlünün yitimi”; *aphaeresis*'i ise “sözcük başındaki herhangi bir unsurun yitimi” olarak ayırt ettiklerini belirtmekte ve bu ayırımın ne yaygın ne de kullanışlı olduğunu eklemektedir (2004, s. 42).

Türkiye Türkoloji'sinin dil bilimi ve dil bilgisi terimlerine ilişkin sözlüklerinde söz başı ünlü düşmesi, *ön ses düşmesi* terimiyle adlandırılmaktadır. Hatiboğlu, ön ses düşmesi için “sözcük başındaki bir sesin kaybolması” tanımıyla birlikte iki SBÜD örneğini dikkatlere sunmaktadır (1978, s. 98). Vardar vd. yine aynı terim için “bir sözcüğün baş tarafındaki sesin kullanılmaz olması” tanımını vermektedirler (1980, s. 117). Korkmaz, *ön ses düşmesi*'ni boğumlanma koşulları, tekrarlı kullanımlar gibi çeşitli sebeplerle sözcüğün başındaki sesin düşmesi olayı olarak tanımlamakta (2017, s. 194) ve hem ünlü hem de ünsüzün düştüğü örnekleri sıralamaktadır. Karaağaç'a göre *ön ses düşmesi* “bir sözün ilk sesinin veya hecesinin düşmesi”dir. Araştırmacı, ünlü düşmesinde genel temayülün akıcı ve sızıcı ünsüzlerin önünde yer alan dar ve vurgusuz ünlünün düşürülmesi yönünde olduğunu, düşen geniş ünlülerin de çoğunlukla bir daralma sonucu düştüğünü ifade etmektedir (2018, s. 623). Karaağaç, *ön ses düşmesi* örnekleri olarak sözcük başında ünlü düşmesi (*taşık-* > *çık-* haricinde) örneklerini sunmuştur. Mezkur sözlüklerde sunulan örnekler art zamanlı olarak seçilmiştir; ancak dil bilgisi ve ses bilgisi kitaplarında eş zamanlı örnekler de yer almaktadır (bk. Selvi, 2020, s. 20-39).

Çağdaş Türk yazı dillerinde sözcük başı ses düşmesi için kullanılan terimlere Gürsoy-Naskali (1997, s. 68) tarafından yer verilmiştir. Buna göre Türk yazı dillerinde ön ses düşmesi terimine karşılık gelen terimler şunlardır:

- Altayca: *sös bajındağı tabıştin tüjери*,
 Azerbaycan Türkçesi: *ön säs düşümü*,
 Başkurtça: I. *prokop*, II. *hüzbaşındağı öndöñ tüşüp qalıwı*,
 Gagavuzca: I. *öndeki sesin düşmesi*, II. *prokopa*, III. *afereza*,
 Hakasça: *söstîn pastagı tapsagınıñ tüşçetkeni*,
 Karaçay-Malkarca: I. *prokopa*, II. *söz başı tawuşnu tüşüwü*,
 Kazakça: I. *bastapqı dıbıstıñ tüsiwi*, II. *aldıñğı dıbıstıñ tüsiwi*,
 Kırgızca: *algaçkı tıbıştin tüşüp kalışı*,
 Kumukça: I. *söznü başındağı awaznı tüşmegi*, II. *prokopa*,
 Nogayca: *baslapkı sestıñ tüsüwı*,
 Özbekçe: I. *soz başıdagı tâvuşniñ tuşışı*, II. *prokopa*,
 Şorca: I. **sös pajındağı üniniñ tüşkeni*, II. *prokopa*,
 Tatarca: *süz başı sızığı kıskaruwı*,
 Tuvaca: *pa 'ştayğı ~ pırgı ünnüñ çi'deri*,
 Türkmençe: *sözün başkı sesiniñ düşmegi*,
 Uygurca: *däsläpki tavuşning çüşüp qelişi*.

Görüldüğü üzere bu ses olgusu çağdaş Türk yazı dillerinde ya uzun bir öbikle tarif edilmiş ya da Rusça vasıtasıyla alınmış yabancı tek sözcüklük bir terim (*afereza*, *prokopa*) ile karşılanmıştır. Aynı listenin sonunda bulunan Rusça terimler de aynı şablonu göstermektedir: *выпадение начального звука* “başlangıç sesinin düşüşü” (= bir öbek) ve *прокопа* (= Batı dillerinden tek sözcüklük alıntı).

3. Türkoloji Literatüründe SBÜD

19. yüzyıldaki ilk çalışmalardan bu yana incelenen müstakil bir Türk dili veya Türk dilleri çerçevesinde SBÜD tespiti yapan Türkologların genel kanaati bu ses olgusunun sık gerçekleşmediği yönündedir (bk. Böhtlingk, 1851, s. 130; Radloff 1882, s. 94; Banguoğlu, 1974, s. 65); ancak Deny -Türkçe özelinde- “zannettiğimizden daha sık meydana gelmektedir” diyerek bu genel kanaatinin dışına çıkmıştır (1995, s. 101).

SBÜD’ün niçin meydana geldiği hakkında da birtakım görüşler ileri sürülmüştür. Räsänen, sözcük sonundaki vurgunun ilk hece ünlüsünün kısalmasına

ve hatta yitirilmesine neden olduğunu söylemiştir (1949, s. 44). Deny, *aphère-se*'in temel olarak dar ünlü içeren açık hecede meydana geldiğini bunun da bir hece kaybına sebep olduğunu düşünmüştür (1995, s. 101). Tenişev vd., her ne kadar doğrudan SBÜD için olmasa da, çok heceli sözcüklerin ilk hecelerinde bulunan ünlülerin şu etmenlere bağlı olarak çeşitli değişimler geçirdiklerini söylemişlerdir: 1) söz konusu ünlünün niteliği, 2) vurgu, 3) hecenin karakteri, 4) ünlünün yanındaki ünsüzler, 5) müteakip hecelerdeki ünlülerin etkisi. Devamında da SBÜD olgusunun dar ünlülerde gözlemlendiğini aktarmışlardır (1984, s. 78). Menges, Aral-Hazar grubu Türk yazı dilleri özelinde, akıcı ünsüzler önünde ünlü düşmesinin yine akıcı ünlüler önünde ünlü türemesine bir ters tepki olarak meydana geldiğini belirtmiştir (1959, s. 459).

Diğer düşünceler de bir araya getirilecek olursa SBÜD konusunda araştırmacılar şu üç noktada birleşmektedirler:

- a) Vurgusuz ve dar ünlülerde gerçekleşir,
- b) Açık hecelerde gerçekleşir,
- c) Akıcı ve sızıcı ünsüzlerin önünde gerçekleşir.

Ancak ilk koşulun dışına çıkan örnekler de yok değildir. Türk, bu tipte olanlarda öncelikle bir daralma meydana geldiğinin altını çizmektedir (2003, s. 228). Makalemizde tespit edilen SBÜD örnekleri arasında az sayıda da olsa ikinci ve üçüncü maddeyi ihlal eden örnekler de bulunmaktadır.

3.1. Türk Yazı Dillerinde SBÜD Konusuna Temas Eden Yayınlar

Türk yazı dillerinin fonolojisine yönelik pek çok çalışmada SBÜD'ün art zamanlı ve sözlük birimsel düzeyde ele alınıp örneklendirildiği görülse de bu konudaki ilk monografik araştırmanın Vahit Türk tarafından VII. Milletlerarası Türkoloji Kongresi'nde bildiri olarak sunulan, sonradan *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten* dergisinin 44. sayısında makale biçiminde yayımlanan "Türkçede Ön Seste Ünlü Düşmesi (Aphaeresis-Aphesis) Örnekleri" başlıklı çalışma olduğu söylenebilir.

Bahse mevzu konuyla ilgili şimdiye kadar yapılmış ilk ve tek müstakil araştırma olduğu için bu çalışmadan kısaca bahsetmek yerinde olacaktır. Makalede, yazarın belirttiği kadarıyla 89² sözcük (bazı örneklerde öbek) ele alınmıştır.³ Bunların çok az bir kısmı tarihî Türk yazı dillerinden ve Anadolu ağızlarından, büyük çoğunluğu ise çağdaş Türk yazı dillerindedir. İncelenen

² Tespitlerimize göre bu sayı ±97'dir.

³ Bu makaleden sonra Günay Karaağaç tarafından yazılan *Türkçenin Ses Bilgisi* adlı çalışmada da söz başı ünlü düşmesine tüm Türk yazı dillerinden 72 örnek verilmiştir (Karaağaç, 2010, s. 71-72). Karaağaç'ın (2010) örnekleri, Türk'ün (2003) verdikleriyle ile büyük oranda aynıdır.

sözcüklerin bir kısmı bir sözcüğün farklı Türk yazı dillerindeki fonetik varyantlarıdır: ör. *fat-* ‘ufalamak’ (And. A., Gagavuzca, Osmanlı Türkçesi.) ~ *vat-* (Başkurçça, Çuvaşça, Tatarca), *lep* ‘alev’ (Kırgızca) ~ *lav* (Kazakça, Kırgızca, Tatarca, Yeni Uygurca), *sen-* ‘güvenmek’ (Kazakça) ~ *şan-* (Çuvaşça), *sıtma* (Türkçe) ~ *sıtme* (Kırım Tatarcası) vd. Örneklerin bir kısmı da aynı grubun kendi içindeki fonetik varyantlarıdır: ör. *van-* ~ *fan-* (Başkurçça, Çuvaşça, Tatarca). Yapı olarak basit ve türemiş sözcüklerin yanı sıra, öbek biçimli *birisi gün* ‘öbür gün’ (< *ol birisi gün*), *eşu* ‘işte şu’ (< *ana şu*), *yıbar-* ‘göndermek’ (< ET *idu ber-*) ve çekim ekiyle kalıplaşmış *yessi* ‘sahibi’ (And. A.), *yiliğe* ‘iyiliğe’ (Kars ili ağ.) gibi örnekler de bulunmaktadır. Türk, söz başı ünlü düşmelerini ele alırken söz başında şu ünsüz+ünlü ve ünlü+ünsüz düşmelerini de örneklemiştir: *çık-* (< ET *taşık-*), *nāk* ‘yanak’ (< *yanak*)⁴, *lak* ‘oğlak’ (< *ulak* < *ūlak* < *oglak*) vd.

Araştırmacı bu çalışmada, incelediği unsurları temelde hangi ünlüyü düşürdüklerini dikkate alarak sınıflandırmış, bunun sonucunda da şu çıkarıma varmıştır:

“Türkçenin hemen bütün şivelerinden tespit ettiğimiz ön seste ünlü düşmesi olayıyla ilgili vardığımız sonuç, bu olayın akıcı ve sızıcı ünsüzlerin önündeki vurgusuz dar ünlülerde yoğunlaştığıdır. Geniş ünlü taşıyan sözlerdeki düşme ise, çoğunlukla bu ünlülerin darlaşması sonucunda olmaktadır. Geniş ünlünün düştüğü çok az örnekle karşılaşmıyoruz ki onlar da ağızlara veya son devirlerde yazı dili olma imkânını yakalamış olan şivelerimize ait örneklerdir.” (Türk, 2003, s. 228).

Türk’ün verilerini elde ettiği çalışmalar, Ahmet B. Ercilasun’un *Kars İli Ağızları-Ses Bilgisi* (1988) başlıklı kitabı ve Tuncer Gülensoy’un “Rumeli Ağızlarının Ses Bilgisi Üzerine Bir Deneme” (1987) adlı makalesi dışında ilgili tarihî veya modern Türk yazı dillerinin sözlüklerine dayanmaktadır. Araştırmacı, Türkiye Türkçesi için Banguoğlu’nun birkaç örnek verdiğini, Rumeli ağızları üzerine yapılmış bir çalışmada (Gülensoy 1987) ise altı örnek tespit edildiğini belirtmiştir. Bununla birlikte Kazakçada /l/ ünsüzünün söz başı durumuyla ilgili Mirzabekov (1993) ve Kenesbayev-Musabayev’in (1975) görüşlerini aktarmıştır. Ne var ki bu yayınlar Türk yazı dillerinde söz başı ünlü düşmesine ilişkin alan yazının yalnızca dar bir kesitini oluşturmaktadır.

Kronolojik biçimde yaklaşılacak olursa art zamanlı SBÜD’ü çağdaş Türk yazı dilleri kapsamında ilk örnekleyen eser, 1851’de yayımlanan ve Sahacadan örnekler sunan Otto von Böhtlingk’in *Über die sprache der jakuten*:

⁴ Bu örnekte ses yitimi sonrasında sözcüğün neden uzun ünlü olduğu sorgulanmamıştır. Sözcüğün muhtemel fonetik gelişimi şu şekilde olabilir: *yañak* > *nañak* > **nağak* > *naak* > *nāk*. Güney Sibiry Türk yazı dillerinde /y/nin geniz sesi barındıran bir sözcükte genizleşmesiyle alakalı örnekler için bk. Pritsak, 1959b, s. 579; Pritsak, 1959c, 609; Menges, 1959, s. 655.

theil 1, einleitung. Jakutischer Text. Jakutische Grammatik adlı çalışmasıdır. Bundan otuz bir yıl sonra Wilhelm Radloff, Kuzey grubu Türk yazı dillerinin fonetiği üzerine yaptığı çalışmada söz başı ünlü düşmesi için Abakan, Çuvaş, Kazak, Kırgız ve Tatar yazı dillerinden örnekler sunmuştur (1882, s. 94). Martti Räsänen, 1949'da tüm Türk yazı dillerinin fonolojisini ele aldığı *Materialien zur Lautgeschichte der türkischen Sprachen* adlı çalışmasında Radloff'un (1882) verdiği örneklerle beraber özellikle Çuvaşçadan, onun yanı sıra Kırım ve Kazan Tatarcası, Karayca, Kazakça ve Türkçeden tespit ettiği SBÜD örneklerini paylaşmıştır (1949, s. 53-54). 1959 yılında Avrupalı ve Türk Türkologlarca yayımlanan, tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerini kapsayan *Philologiae Turcicae Fundamenta* isimli çalışmanın da sırasıyla Anadolu ve Rumeli ağızları (1959, s. 247), Aral-Hazar grubu (1959, s. 459), Kuzey Türkçesi (1959, s. 577, 579, 646) bölümlerinde birkaç SBÜD örneğine rastlanmaktadır. Sovyet Türkolojisinde Türk yazı dillerini içine alan (Şçerbak (1970) ve Tenişev vd. (1984) gibi) kapsayıcı çalışmalarda söz konusu ses olgusuna çok kısa bir şekilde olsa da değinilmiş ve birkaç örnek verilmiştir. Rus Türkolog Şçerbak'ın Türk dillerinin fonolojisini karşılaştırmalı olarak incelediği 1970 tarihli *Сравнительная фонетика тюркских языков* adlı çalışmasında, bahsedilen araştırmalarda kayda geçmeyen Kazak ve Tuva ağızlarından sayılı örnekler yer almaktadır (1970, s. 63). Tenişev vd.nin 1984 yılında Türk yazı dillerini tarihî karşılaştırmalı olarak ele aldıkları *Сравнительно-историческая грамматика тюркских языков. Фонетика* başlıklı çalışmada ise önceki araştırmalarda zikredilmeyen Azerbaycan ve Anadolu ağızlarının yanı sıra Nogay ve Sarı Uygur yazı dillerinden de örnekler bulunmaktadır (1984, s. 78). Türkiye'de yapılan ve Kıpçak yazı dillerini konu edinen araştırmalardan Öner (1998, s. 13) ile Eker'in (1998, s. 117, 131, 141) çalışmalarında SBÜD'e değinilmiştir. Bununla birlikte yakın zamanda yayımlanan ve çağdaş Türk yazı dillerinde ünlüleri ele alan Yalçın'ın (2013) araştırmasında da SBÜD'e yer verilmiştir. Türk yazı dillerini müstakil olarak ele alan çalışmalardaki tespitlere sonraki bölümde değinilecektir.

Türk'ün (2003) makalesinde her ne kadar Anadolu ve Rumeli sahası için kısmi bir literatüre yer verilmiş olsa da SBÜD için veri içeren bazı önemli çalışmaların gözden kaçırıldığı söylenebilir. Veri barındıran bu çalışmalardan biri, *Principes de grammaire Turque* adıyla 1955'te yayımlanıp 1995'te *Türk Dili Gramerinin Temel Kuralları (Türkiye Türkçesi)* adıyla Türkçeye kazandırılan eserdir. Deny, bu çalışmada Anadolu ve Balkan sahasından pek çok SBÜD örneğini art zamanlı karşılaştırmalar ve temasta bulunulan dillere geçmiş formlarıyla birlikte vermektedir (1995, s. 101-102). Deny'nin çalışmasından dokuz yıl sonra Ahmet Caferoğlu tarafından kaleme alınan "Anadolu ve Rumeli Ağızları Ünlü Değişmeleri" başlıklı makalede Anadolu ağızlarından

*ular- < *olur-), *laş* ‘kulübe, yazlık mutfak’ (~ Tat. *alaçık* ‘küçük çadır, kulübe’), *lacım kayık* ‘şahin’ (~ Hak. *ılaçın*), *rımıs* ‘büyücü’ (edebî Çuv. *ırımzi*), *ram*, *rom* ‘sokak’ (edebî Çuv. *uram*) (Levitskaya, 2014, ss. 217, 222-224)⁶; **Gag.** *ştä* (< *iştä*), *meci* ‘imece’ (~ Az. *imeci*), *rökä* (~ T. *öreke*), *zeet* ‘eziyet’ (< Ar. *eziyet*), *şkäm bä* ‘karın, göbek’ (< Far. *işkembe*), *fala-* ‘ufalamak’ (< *ufala-*, krş. *ufak*), *s’laa* ‘iyi’ (< Ar. *ıslah*), *mutlan-* ‘umutlanmak’ (< *umutlan-*), *stierlar* ‘istiyorlar’ (< *istierlar*), *şıla-* ‘ışıldamak’ (< *işıla-*) (Pokrovskaya, 1964, s. 48); **Krg.** *oşol* > *şol*, *uşul* > *şul*, *oşondo* > *şondo*, *uşunda* > *şunda* (Caparov ve Sıdıkova, 2013, s. 32), **Kzk.-Kklpk.**⁷ (Aral-Hazar Türk yazı dilleri içinde) *lawla-* ~ *ilawla-* ‘alevlenmek, tutuşmak’ (< *alawla-*), *nan-* ~ *inan-* ‘inanmak’, *rū* ~ *urū* ‘kabile, soy’, *raq* ~ *ıraq* ‘uzak’, *laşıq* ~ *ılaşıq* ‘kulübe, çadır’, *lay* ~ *ılay* ‘kil, çamur’ (Menges, 1959, s. 459); **Özb.** *nari* (< *nari* < *anari*) ‘oraya, o tarafa’; (Kononov, 1960: 45), **Saha.** *tılı* (< *atılı*) ‘benzer’, *ras* (< *ıraas*) ‘temiz’, *rax* (< *ıraax*) ‘uzak’, *çugas* (< *uçugas*) ‘yakın’ (Böhtlingk, 1851, s. 130), *saat-* (< *yalt-* < *uyalt-*) ‘utanmak’ (Radloff, 1882, s. 94).

3.2.2. Türkiye’de Yapılan Çalışmalarda SBÜD

Türkiye Türkoloji’inde hem tarihî hem de çağdaş Türk yazı dilleri iyi bilindiği için Türkiye Türkologları çağdaş Türk yazı dilleri üzerine yaptıkları çalışmalarda art zamanlı SBÜD konusuna daha çok temas etmişlerdir: **Az.** *yuxu* ‘uyku’ (< ET *uduqu*) (Yalçın, 2018, s. 126); **Çuv.** *laja* ‘at’ (< Tat. *alaşa*), *lar-* ‘oturmak’ (< **ilar-* < *olur-*), *lav* ‘kiralık yük arabası’ (< *ulağ), *mal* ‘ön taraf’ (< *önül), *parat* ‘apar’ (< Rus. *apparat*), *man-* ‘unutmak’ (< **ıman-*), *şal* ‘iç’ (< *ışal), *şan-* ‘inanmak’ (< Tat. *ışan-*), *van-* ‘ufalanmak’, *vat-* ‘ufalatmak’, *vak-tivek* ‘ufak tefek’ (*van-*, *vat-*, *vak* < **ub-* ‘ufalamak, parçalamak’) (Ceylan, 1997, ss. 156, 168, 172, 178, 182, 185, 189); **Gag.** *fala-* (< *ufala-*), *meci* (< *imece*), *mekle-* (< *emekle-*), *sırğaannık* (< *ısrırganlık), *Stanbol* (< *İstanbul*), *şılı* (< *ışıklı*), *şılak* (< *ışılak*), *zeetlen-* (< **eziyetlen-*) (Özkan, 1996, s. 64-65); **Krg.** *şarat* (< Ar. *işarat*), *şembe*⁸ (< *işenbe*), *taat* (< Ar. *itaat*), *şo* (< *oşo*), *şol* (< *oşol*), *şonda*⁹ (< *oşonda*), *şu* (< *uşu*) (Gülensoy, 2016, s. 51); **Kzk.** *laşıq* (< *ılaşıq < *alaşıq*), *laj* (< *ilâc*), *laq* (< *ulaq < *oglaq*), *laqtır-* (<

⁶ Levitskaya çalışmasında SBÜD için müstakil bir bölüm oluşturmamış, bu örneklerle ilgili ünsüzlere ayrılan bölümlerde yer vermiştir.

⁷ Kazakça hususunda Kazak Türkologlar söz başı /l/ ünsüzünün önünde türeme bir ünlü ile söylendiğini, fakat imla gereği düşürülerek yazıldığını belirtirler (Balaqaeov vd. 1954, s. 119-120; Mırzabekov, 1993, s. 41). Açıkçası Kazakçanın imlası, /l/ ve /r/ konusunda, sözcük başı ünlü türemesi ile düşmesinin içe içe geçtiği bir görüntü vermektedir. Özellikle /l/ ünsüzünün yazımında başta okunan ünlünün istinasız bir şekilde yazılmaması Türkçe kökenli sözcükleri de içine alarak karmaşaya sebep olmuştur.

⁸ Bu örnekte *işen-* fiili emir kipinin 2. teklik şahsıyla çekimlenerek verilmiştir. Düşmenin bu koşula bağlı olup olmadığı yazarca belirtilmemiştir.

⁹ Doğrusu: *oşondo* > *şondo*.

*ılaqtır- (< **ilektir-*), *law* (< *ulaw*), *layım* (< *ilâhim*), *nan-* (< *inan-*), *ray* (< *iray*), *ruw* (< **uruw* < *urug* < *uruq*), *sen-* (< **şen-* < **şan-* < *işan-*), *waq* (< *uwaq*), ayrıca konuşma dilinde de *uyal-* > *yal-* ve *umit-* > *mut-* olur (Koç ve Doğan, 2004, s. 116-18); **Kum.** *yuxu* ‘uyku’ ve *yer* ‘eyer’ (Pekacar, 2007, s. 954); **Nog.** *sen-* (< ET *işan-*), *mut-* (< ET *unit-*) (Ergönenç, 2019, s. 45-46), *vak-tüyek* ‘ufak tefek’, *vat-* ‘kırmak’ (Atay, 1998, s. 48); **T.** *sıcak* (< *ısıcak*), *sıtma* (< *ısıtma*), *mutlu* (< *umutlu*), *şol* (< *iş ol*) (Banguoğlu, 1974, s. 65).

4. Eklemeler

Bu bölümde Türk’e (2003) yansımamış olan SBÜD örnekleri iki başlık altında sunulacaktır. İlk olarak akademik çalışmalarda yer alan örneklere sonra da sözlük taramaları esnasında tarafımızca tespit edilen örneklere bu bölümde yer verilecektir.

4.1. Akademik Çalışmalarda Yer Alan SBÜD Örnekleri

Aşağıda verilen sözcüklerden bazıları Türk (2003)’te mevcut olmakla beraber tek bir Türk yazı dili üzerinden tanıklandığı için burada aynı sözcüğün başka bir Türk yazı dilindeki kaydı da dikkatlere sunulmaktadır.

çeri (< *içeri*) (And. A.) ‘içeri’ (Eckmann, 1950, s. 181; Caferoğlu, 1959, s. 247; Caferoğlu, 1964, s. 22)

çirgi (< *içirgi*) (Özb.) (Eker, 1998, s. 168), *şirgi* (< **işirgi* < *içirgi*) (Nog.) ‘keçeden yapılmış şilte’ (Eker, 1998, s. 168)

çugas (< *uçugas*) (Sah.) ‘yakın’ (Böhtlingk, 1851, s. 130)

çöra- (< *öçöra-*) (Tat.) ‘karşılaşmak’ (Radloff, 1882, s. 94)

fala- (< *ufala-*) (Gag.) ‘ufalamak’ (Pokrovskaya, 1964, s. 48; Özkan, 1996, s. 65)

laja (< **ulaja*, **ulaja* < Tat. *alaşa*) (Çuv.) ‘at’ (Ceylan, 1997, s. 156; Levitskaya, 2014, s. 222)

lapıl-da- (< **alavıl-da-*) (Krg.) ‘alev alev yanmak’ (Yalçın, 2013, s. 74), *lavul-di-* (< **alavıl-da-*) (Uyg.) ‘alev alev yanmak’ (Yalçın, 2013, s. 74)

mal ~ *val* (< **ival* < **öngül*) (Çuv.) ‘ön taraf’ (Räsänen, 1949, s. 53; Ceylan, 1997, s. 182)

man- (< **iman-* < **umun-*) (Çuv.) ‘unutmak’ (Ceylan, 1997, s. 189; Levitskaya, 2014, s. 217)

mar ~ *mer* (< *emes* < *ermez*) (Çuv.) ‘(olumsuzluk edatı) değil’ (Egorov, 1964, s. 128; Levitskaya, 2014, s. 217)

mekle- (< *emekle-*) (Gag.) (Özkan, 1996, s. 64) ve *mehle-* (Az. Dimanisi ağ.) ‘emeklemek’ (Tenişev vd., 1984, s. 78)

- mel*¹⁰ (< Ar. عَمَلٌ) (Çuv.) ‘yol, yöntem; imkân; kolaylık’ (Fedotov, 1996, s. 353)
- mılke* (< Mar. *ÿmil*, *ÿmulka*) (Çuv.) ‘gölge, silüet; iz’ (Egorov, 1964, s.133)
- mut-* (< **umut-* < *umit-* < *unit-*) (Nog.) ‘unutmak’ (Atay, 1998, s. 48; Ergö-nenç, 2019, s. 45-46)
- mutlan-* (< *umutlan-*) (Gag.) ‘umutlanmak’ (Pokrovskaya, 1964, s. 48)
- nuk* (< Tat. *önük* < Rus. *vnuk*) (Mişer Tat.) ‘torun’ (Öner, 1998, s. 13)
- radet* (< Ar. *irādet*) (Eckmann, 1950, s. 181)
- rax* (< *iraax*) (Sah.) ‘uzak’ (Böhtlingk, 1851, s. 130)
- ras* (< *iraas*) (Sah.) ‘temiz’ (Böhtlingk, 1851, s. 130)
- röke* (< *öreke*) (Gag.) ‘öreke’ (Pokrovskaya, 1964, s. 48)
- rū* (< *urug*) (KBalk.) ‘tohum, döl’ (Räsänen, 1949, s. 54)
- saat-* (< *yalt-* < *uyalt-*) (Sah.) ‘utanmak’ (Radloff, 1882, s. 94)
- saqta-* (< *usaqta-* < *uşakla-* < *uwşakla-*) (Kzk. Kökşetaw ağ.) ‘ufalamak’ (Şçerbak, 1970, s. 63)
- sıq ~ zıq* (< *emişik*) (SarU.) ‘kapı’ (Tenişev vd., 1984, s. 78, 222)
- sırğaannık* (< *ısırganlık*) (Gag.) (Özkan, 1996, s. 64)
- siftah* (< Ar. *istiftāh*) (T.) ‘ilk alışveriş; ilk kez’ (Karaca, 2012, s. 2070).
- sin-* (< *isin-*) (Krm.Kar.) ‘ısınmak’ (Tenişev vd., 1984, s. 78)
- s’laa* (< Ar. *islāh*) (Gag.) ‘iyi’ (Pokrovskaya, 1964, s. 48)
- ste-* (< *iste-*) (Gag.) ‘istemek’ (Pokrovskaya, 1964, s. 48)
- şal* (< *işal < *içül*) (Çuv.) ‘iç’ (Räsänen, 1949, s. 53; Ceylan, 1997, s. 172)
- şan-teñiz* (< *uşan-teñiz*) (Kzk.) ‘sınırsız deniz’ (Şçerbak, 1970, s. 63)
- şkembe* (< Far. *işkembe*) (Gag.) ‘karın’ (Pokrovskaya, 1964, s. 48)
- tılı* (< *atılı*) (Sah.) ‘benzer’ (Böhtlingk, 1851, s. 130)
- vales’-* (< **ıvales-* < **üyeleş-* < **üyleç-* < **üleç-*) (Çuv.) ‘paylaşmak’ (Ceylan, 1997, s. 188)
- var* (< *ıvar ~ *öz*) (Çuv.) ‘iç, merkez, öz; kanyon’ (Räsänen, 1949, s. 53)
- yal-* (< Tat. *öyal-*) (Mişer Tat.) ‘utanmak’ (Öner, 1998, s. 13)
- yaş* (< *ıyaş* < *ıgaç*) (Tuv.) ‘ağaç’ (Şçerbak, 1970, s. 63)
- yeg’u’v* (< CC *yıxöv* < *ıduk eb) (T.Kar.) ‘kilise’ (Räsänen, 1949, s. 54)

¹⁰ Bu sözcük Türk tarafından Başkurtça örneği olarak dikkate alınmıştır (bk. 2003, s. 231). Kelime, Ar. *eml*/أَمَل/’den değil yukarıda belirtildiği gibi Ar. *amel*’den dönüşen bir biçimdir.

yem (< *iyem*) (Tat.) ‘güzellik’ (Radloff, 1882, s. 94)

yer (< *eyer*) (Kum.) ‘eyer’ (Pekacar, 2007, s. 954)

yî9 (< *iyis*) (Bşk.) ‘koku’ (Eker, 1998, s. 169)

yixkin (< *ıduk kün*) (H.Kar.) ‘pazar günü’ (Räsänen, 1949, s. 54)

yökla- (< **uyukla-* < **udukla-*) (Tat.) ‘uyumak’ (Räsänen, 1949, s. 54)

zar ~ *car* (< Ar. *izār*) (T.) ‘çarşaf’ (Karaca, 2012, s. 2070).

zeet (< Ar. *eziyet*) (Gag.) ‘eziyet’ (Pokrovskaya, 1964, s. 48) ve *zeetlen-* (< **eziyetlen-*) (Özkan, 1996, s. 64)

zöngi (< *üzengi*) (Nog.) ‘üzengi’ (Tenişev vd., 1984, s. 78)

4.2. Tarama Sonucu Tespit Edilen SBÜD Örnekleri

Burada sözlük taramaları esnasında tespit edilen yeni SBÜD örnekleri dikkatlere sunulmaktadır:

qurıq (< ET *uqrıq* ‘kement’) (Kzk.) ‘atları yakalamakta kullanılan ucuna ip bağlanmış uzun sırık’ (KTTTS, s. 339)

lahi (Ar. *ilāhī*) (Krm.T.) ‘derviş’ (Räsänen, 1969, s. 314)

lak- (< *alak-* ?) (Kzk.) ‘kendi bildiğiyle yanlış yolda gitmek; yerli yersiz konuşmak’ (Kzk.TS, s. 189) krş. İdr. *alaq-* ‘fikren ayrılmak’ (Caferoğlu, 1931, s. 3)

lakır (< **alakır* < *alakırtı*) (Kum.) ‘konuşma, sohbet, laf’ (Kum.TS, s. 187)

lavulla- (< **alavıl-da-*) (Kum.) ‘alev alev yanmak, ışıldamak’ (Kum.TS, s. 188)

law (< *ulag*) (Kzk.) ‘at arabası’ (Budagov, 1869, I, s. 153; OSTN, s. 728)

nîçke (< **inîçke* ~ **yînîçke* < ET *inçke*) (Tat.) ‘ince’ (TTAS, s. 439), *nîske* (< **inîçke* ~ **yînîçke* < ET *inçke*) (Bşk.) ‘ince’ (BRS, s. 458), *nîske* (< **inîçke* ~ **yînîçke* < ET *inçke*) (Hak.) ‘ince’ (HRS, s. 281)

ra- (< **ıra-*) (Alt., Hak., Bar., Çul.) ‘bir yerden ayrılmak, uzaklaşmak’ (OSTN, s. 707)

rakı (< Ar. *araqı*) ‘alkollü içki’ (OSTN, s. 709)

ringa (< Osm. *ringa* < İt. *aringa*) (T.) ‘ringa balığı’ (OSTN, s. 719)

teber- (< *ite ber-* (?)) (KBalk., Kum.) ‘hareket ettirmek, itmek, sürüklemek’ (KBalk.TS, s. 388; Kum.TS, s. 328)

valçığ (< **uvalçısığ*) (Tat.) ‘bir şeyin çok küçük bir parçası’ (TTAS, s. 230)

yer (< *eyer*) (T.Kar.) ‘eyer’ (KRPS, s. 273)

yes (< *iyе+si*) (Kum.) ‘sahip’ (Kum.TS, s. 393)

yezіk (< *iyezіk ~ *iyerіk (?)) (Kum.Balk.) ‘sıra, silsile’ (KBSN, s. 51)

zertte- (< **izertte-* ~ KKİpk. *izertle-*) (Kzk.) ‘tetkik etmek, araştırmak’ (Kzk.TS, s. 117)

zev ~ *izev* (KBalk.) ‘karşılıklı yardımlaşma’ (KBalk.TS, s. 238, 426)

zuqari ~ *uzuqari* (Kum.) ‘kuzen’ (Kum.TS, s. 409, 358)

5. Güzlem ve Tespitler

5.1. SBÜD Oluşum Mekanizmasında Fonosentaks

Araştırmacıların SBÜD oluşumunda rol oynayan hususlarla ilgili görüşlerine daha önce değinilmişti. Bu görüşler genel olarak düşen ünlünün dar ve vurgusuz olup aynı zamanda açık hecede bulunması, müteakip ünsüzün ise akıcı ve sızıcı nitelikte olması biçiminde özetlenebilir. Peki, bunun dışında dikkate değer başka bir oluşum mekanizması var mıdır? SBÜD oluşum stratejisinde başka kalıplar bulunmakta mıdır? Buna tutarlı bir cevap verebilmek için eldeki SBÜD örneklerine bakılmalıdır. Mevcut örnekler fonosentaksyla ilgili bir kalıbın da bulunduğunu ortaya koymaktadır.

Örnekler, sözcük başı için şu fonosentaktik kalıbı takip etmektedir:

VCV... > CV... :

alaşa > *laja*, *alaçın* > *laçın*, *arakı* > *rakı*, *alaçık* > *laçık*, *ılıca* > *lıca*, *atılı* > *tılı*, *emekle-* > *mekle-*, *eyer* > *yer*, *ınan-* > *nan-*, *ıra-* > *ra-*, *ısırga* > *sırga*, *ısıtma* > *sıtma*, *ısıcak* > *sıcak*, *ilac* > *laj*, *imeci* > *meci*, *iradet* > *radet*, *öreke* > *röke*, *umutlu* > *mutlu*, *uvan-* ~ *ufan-* > *van-* ~ *fan-*, *uyal-* > *yal-* vd.

Bu kalıbın az sayıda da olsa istisnası bulunmaktadır: *ılgıy* > *ıgıy*, *ıltam* > *ltam*, *ısmarla-* > *smarla-*, *işte* > *şte* (bk. Türk, 2003) ve *işkembe* > *şkembe*, *iste-* > *ste-*.

“Akıcı ve sızıcı ünsüzlerin” önündeki ünlünün düşme temayülü şu birkaç örnekte görülmemektedir: *içeri* > *çeri*, *içirgi* > *çirgi*, *uçuz* > *çuz*, *ikindi* > *kindi*, *atılı* > *tılı*.

5.2. Türk Dil Gruplarının Kendine Özgü SBÜD Kalıpları Var mıdır?

Bütün SBÜD örnekleri dikkate alındığında sözcüklerdeki hece sayısı, Oğuz ve Kıpçak grubu Türk yazı dillerindeki eğilimlerin anlamlı şekilde birbirinden farklı olduğunu göstermektedir. Türkçe ve Gagavuzca örneklerin öne çıktığı Oğuz grubunda, sözcüklerin ağırlıklı olarak 3 veya daha fazla heceli sözcüklerden oluştuğu, 2 heceli sözcüklerin ise daha seyrek olarak SBÜD gösterdikleri görülmektedir:

(u)mut- (u)ruv (i)yiber- (u)sol ~ (o)şol (u)şan (u)vak (u)van- (u)vat- (u)yal-	(ö)çöra- (u)sakta- (u)valçık (u)yuku (ü)zöngi
---	---

Elbette şimdilik Türk yazı dillerinde tespit edilen SBÜD örnekleri üzerinden bu çıkarıma varıldığını belirtmek gerekmektedir. Ağızlardan tespit edilen farklı örnekler de konuya dâhil edildiğinde daha farklı bir tablo ile karşılaşmak da mümkündür.

5.3. Türk Dil Grupları Arasında Yaygın Ortak SBÜD Örnekleri

Eldeki bazı sözcükler kimi durumda belirli bir grup için karakteristik olurken kimi durumda da gruplar arasında sözcük alışverişi olduğunu düşündürmektedir.

5.3.1. *uva- fiil tabanı

*uva- fiil tabanından türeyen sözcüklerdeki SBÜD Oğuz ve Kıpçak yazı dilleri için birleştiricidir.

Tablo 3: Oğuz ve Kıpçak Grupları Merkezindeki *uva- Tabanı

Oğuz Grubu	Kıpçak Grubu
fan-, fat- (And. A.) ←	→van-, vat- (Bşk., Nog. Tat.)
fala- (Gag.)	vak-tüyek (Bşk., Nog. Tat.)

5.3.2. Gruplar Arası Ortak Bir SBÜD Örneği: *sırğa*

Çağdaş Türk yazı dilleri ve onların ağızlarında yer alan *sırğa*¹¹ sözcüğü ve bu sözcüğün fonetik biçimlerinin Orta Türkçe devresine kadar uzandığı görülmektedir. Bu sözcük hem SBÜD ses olgusunun ne kadar eski bir zamana dayandığını hem de bu sözcüğü SBÜD'lü olarak yaşatan Türk yazı dillerinin hangi dönemde ortak bir dilden istifade ettiklerini göstermesi bakımından önemlidir. Altın Orda ve Çağatay formu olan *asırğa* ile aynı dönem ve sonraki dönemlerde bulunan *ısrğa* formu da Türk'ün (2003) düz geniş ünlülerin önce daralıp sonra düşmesi hususundaki düşüncesini destekler mahiyettedir. O hâlde bu sözcüğün muhtemel fonetik gelişiminin şu şekilde olduğu düşünülebilir: *asırğa* > *ısrğa* > *sırğa*.¹²

¹¹ Kelimenin tarihî ve çağdaş biçimleri için bk. ESTY, s. 445.

¹² Bu sözcüğün etimolojisine değinen Usmanova'nın (2016, s. 86-87) belirttiği üzere kelimenin dayandırıldığı kök *as-* fiilidir.

Tablo 4: Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Bir SBÜD Örneği Olarak *sırğa*

SIRGA

Oğuz Grubu	Kıpçak Grubu	Güney Sibiry G.	Çuvaşça
sırğa (Az., And. A.)	sırğa (Kar., Kum.Ağ., KBalk., Kklplk., Krg., Kzk., Nog., Tat.) hırğa (Bşk.)	sırğa (Alt., Kmnd., Küer., Lebed, Şor., Tel., Tof., Tub., Tuv.,)	sârka

5.4. SBÜD Örneklerinin Orijinalitesi

Orijinal SBÜD örneklerinin dışında, bazı sözcükler de farklı fonetik süreçler sonrasında SBÜD örneğiymiş gibi görünebilir. Bu durumun oluşmasına sebep olan faktörler şunlardır:

- 1) Sözcük başında VCC... > CVC... tipindeki metatez
- 2) Sözcük başındaki türeme ünlünün düşüşü

İlk maddeye örnek vermek gerekirse *ıslıh* > *sılıh*, *uksa-* > *kusa-* gibi biçimlerde SBÜD'den ziyade bir metatez oluşumunun söz konusu olduğu söylenebilir.

İkinci madde de SBÜD'ün orijinalliğini zayıflatan bir süreçtir. Bazı durumlarda yabancı dillere aşina olan dil konuşurları Türk dillerinin doğal bir eğilimi olan /l/, /r/ akıcı ünsüzleri önünde ünlü türetmeyi gerçekleştirmezken yabancı dil etkisine uzak olan konuşurlar bu eğilimi gerçekleştirebilir. Türkiye'de ağızlar ile ölçünlü dil bu çatışmayı güzel bir şekilde resmetmektedir. Buna ilaveten bir de Kazakça gibi imlası dolayısıyla yanıltıcı olan diller de vardır. Kazakçada özellikle /l/ (ve kısmen /r/) sesinin başında ünlü telaffuz edilmektedir. Böylesi durumlarda hangi örneklerin gerçek bir SBÜD olduğunu belirlemek güçleşir.

Sözcüklerin tarihsel gelişim süreçlerinin bilinmesi hangi sözcüklerde SBÜD oluştuğunun belirlenmesinde kolaylık sağlamaktadır. Örneğin; *laçın* kuş ismi, tüm Türk yazı dilleri için çoğunlukla bu şekliyle bazılarında da sözcük başında bir ünlünün varlığıyla bulunmaktadır. Fakat bu sözcüğün tarihine göz atıldığında Orhon yazıtları ve eski Uygur metinlerinde bulunan en eski tanıkların *lāçın* ~ *laçın* şeklinde olduğu, daha geç tarihli veya modern var-

yantlarda ise söz başı ünlü biçimiyle bulunduğu görülmektedir. Bu durumda sözcüğün ünlü düşürmediğini varsaymak mümkündür.¹³ Sibirya grubu Türk yazı dilleri ile bazı Kıpçak dillerinde bulunan *ris* ‘zenginlik, bereket, devlet, baht’ (bk. Türk, 2003, s. 229) sözü Arapça *rizq* sözcüğünden gelişerek (bk. Räsänen, 1969, s. 389) önce **ıriski* ~ **iris*, sonra da *ris* olmuş olmalıdır; fakat bu süreçte konuşurların hepsinin bu sözcükte bir ünlü türetip türetmediğini tespit etmek güçtür. Gülensoy’un (1987, s. 115) belirlediği *ihlamur* > *flamur* örneği de Yunancada zaten *flamouri*’dir (bk. Eren, 1999, s. 183). Dolayısıyla SBÜD tespitlerinde sözcüklerin tarihî süreçlerinin ve kökenlerin bilinmesi de önem arz eder.

Sonuç

Bu makalede SBÜD konusunda daha önce ortaya konulan görüşlere ek olarak konuyla ilgili genel bir literatür bilgisi verilmeye, çalışmalarda yer alan örneklerin yanı sıra yeni SBÜD örnekleri sunulmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte ortaya konulan örneklerden hareketle bazı gözlem ve tespitlerde bulunulmuştur. Bütün Türk yazı dilleri ve ağızları incelendiğinde elde edilen yeni SBÜD örneklerinin SBÜD’ün oluşum mekanizması hakkında daha fazla fikir vereceği ve araştırmacıları daha anlamlı sonuçlara ulaştıracacağı muhakkaktır. Bu nedenle konuyla ilgili bütüncül ve daha kapsamlı çalışmaların yapılması gereklilik arz etmektedir.

Kısaltmalar

Alt.	: Altayca
And. A.	: Anadolu ağızları
Ar.	: Arapça
Az.	: Azerbaycan Türkçesi
Bar.	: Baraba Tatarcası
bk.	: Bakınız
Bşk.	: Başkurtça
CC	: Codex Cumanicus
Çul.	: Çulımca
Çuv.	: Çuvaşça
ET	: Eski Türkçe
Far.	: Farsça
Gag.	: Gagavuzca
Hak.	: Hakasça

¹³ Clauson ile Şçerbak bu sözcüğün alıntı olduğunu düşünmüşlerdir (bk. Clauson, 1972, s. 763; ESTY, 2003, s. 7-8).

H.Kar.	: Haliç Karaycası
İdr.	: Kitâbü'l-idrâk li lisânü'l-Etrâk
İt.	: İtalyanca
KBalk.	: Karaçay-Balkarca
Kklpk.	: Karakalpakça
Kmnd.	: Altaycanın Kumandı ağzı
Krg.	: Kırgızca
Krm.Kar.	: Kırım Karaycası
Krm.T.	: Kırım Tatarcası
Kum.	: Kumukça
Kum.Balk.	: Kumukça ve Balkarca
Kzk.	: Kazakça
Mar.	: Marice
Nog.	: Nogayca
Osm.	: Osmanlı Türkçesi
Özb.	: Özbekçe
Rus.	: Rusça
Şor.	: Şorca
Tat.	: Tatarca
Tel.	: Altaycanın Teleüt ağzı
T.Kar.	: Trakay Karaycası
Tof.	: Tofaca
T.	: Türkçe
Tub.	: Altaycanın Tuba ağzı
Tuv.	: Tuvaca
Uyg.	: Uygurca
Sah.	: Sahaca
SarU.	: Sarı Uygurca
SBÜD	: Söz başı ünlü düşmesi

Kaynakça

- Ahundov, A. (1973). *Azerbaycan dilinin tarihi fonetikasi*. Bakü: ADU.
- Atay, A. (1998). *Nogay Türkçesi grameri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Balaqaev, M., İshaqov, Keşesbaev, S., Musabaev Ğ. ve Sauranbaev, N. (1954). *Qazirgi Qazaq tili (Leksika, fonetika, grammatika)*. Almatı: Qazaq SSR Ğılım Akademijasının Baspası.

- Banguoğlu, T. (1974). *Türkçenin grameri*. İstanbul: Baha.
- Benzing, J. (1959). Das Kumükische. J. Deny vd. *Philologiae Turcicae Fundamenta I* içinde (391-406). Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH.
- Böhtlingk, O. (1851). *Über die Sprache der Jakuten: Theil I, Einleitung. Jakutischer Text. Jakutische Grammatik*. St. Petersburg: Kaiserliche Akademie der Wissenschaften.
- Budagov, L. (1869). *Sravnitel'nyy slovar' Turetsko-Tatarskih nareçiy, t. I*. St. Petersburg: Tipografiya İmperatorskoy Akademii Nauk.
- Busmann, H. (2006). *Routledge Dictionary of Language and Linguistics*. London and New York: Routledge.
- Caferoğlu, A. (1964). Anadolu ve Rumeli ağızları ünlü değişimleri. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 12, 1-33.
- Caparov, Ş. ve Sıdıkova, T. (2013). *Azırkı Kırgız tilinin fonetikasi (okuu kitebi)*. Bişkek: MTMİ.
- Ceylan, E. (1997). *Çuvaşça çok zamanlı ses bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Deny, J., (1995). *Türk dili gramerinin temel kuralları (Türkiye Türkçesi)* (Çev. Oytun Şahin). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Eckmann, J. (1950). Anadolu Karamanlı ağızlarına ait araştırmalar: *Phonetica*. I. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 8, 165-200.
- Egorov, V. G. (1964). *Etimolojiçeskiy slovar' Çuvaşskogo yazıka*. Çeboksarı: Çuvaşskoye Knijnoye İzdatel'stvo.
- Eker, S. (1998). *Kıpçak grubu Türk dillerinin karşılaştırmalı ses bilgisi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Eren, H. (1999). *Türk Dilinin etimolojik sözlüğü*. Ankara: Bizim Büro.
- Ergönenç, D. (2019). *Nogay Türkçesi grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- ESTY: Blagova, G. F., Levitskaya, L. S., Dıbo, A. V., Nasilov, D. M. ve Potseluyevskiy, E.A. (2003). *Etimolojiçeskiy slovar' Tyurskih yazıkov Obşçetyurskiye i mejtyurskiye leksiçeskiye osnoviy na bukviy "L", "M", "N", "P", "S"*. Moskova: Vostoçnaya Literatura RAN.
- Fedotov, M. R. (1996). *Etimolojiçeskiy slovar' Çuvaşskogo yazıka*. Çeboksarı: Çuvaşkiy Gosudarstvennyy İnstitut Gumanitarnih Nauk.
- Gülensoy, T. (1987). Rumeli ağızlarının ses bilgisi üzerine bir deneme. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 32, 87-147.
- Gürsoy Naskali, E. (1997). *Türk dünyası gramer terimleri kılavuzu*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Hatiboğlu, V. (1978). *Dilbilgisi terimleri sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- HRS: Subrakova, O. V. (2006). *Hakassko-Russkiy slovar'*. Novosibirsk: Nauka.
- Karaağaç, G. (2010). *Türkçenin ses bilgisi*. İstanbul: Kesit.
- Karaağaç, G. (2018). *Dil bilimi terimleri sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

- Karaca, V. İ. (2012). Türkiye Türkçesindeki alıntı sözcüklerde görülen ses olayları üzerine bir inceleme. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 7(4), 2059-2090.
- KBalk.TS: Tavkul, U. (2000). *Karaçay-Malkar Türkçesi sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- KBSN: Gyula, N. (2018). *Kumuk ve Balkar söz notları* (Çev. Hüseyin Namık Orkun). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Koç, K. ve Doğan, O. (2004). *Kazak Türkçesi grameri*. Ankara: Gazi.
- Korkmaz, Z. (2017). *Dil bilgisi terimleri sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- KRPS: Baskakov, N. A., Zayonçkovskiy, A. ve Şapşal, S. M. (1974). *Karaimsko-Russko-Pol'skiy slovar'*. Moskova: İzdatel'stvo Russkiy Yazık.
- KTTTS: Koç, K., Bayniyazov, A. ve Başkapan, V. (2003). *Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi sözlüğü*. Ankara: Akçağ.
- Kum.TS: Pekacar, Ç. (2011). *Kumuk Türkçesi sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Kzk.TS: Oraltay, H., Yüce, N. ve Pınar, S. (1984). *Kazak Türkçesi sözlüğü*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Levitskaya, L. S. (2014). *İstoriçeskaya fonetika Çuvaşskogo yazıka*. Çeboksarı: Çuvaşkiy Gosudarstvenniy İnstitut Gumanitarnih Nauk.
- Malmkjær, K. (Ed.). (2009). *The Routledge linguistics encyclopedia*. London and New York: Routledge.
- Menges, K. (1959). Die aralo-kaspische Gruppe. J. Deny vd. *Philologiae Turcicae Fundamenta 1* içinde (434-488). Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH.
- Mırzabekov, S. (1993). *Qazaq tiliniñ fonetikasi*. Almatı: Qazaq universiteti.
- Mirtociev, M. M. (2013). *O'zbek tili fonetikasi*. Taşkent: O'zbekistan Respublikasi Fanlar Akademiyasi "Fan" Nashriyoti.
- Musayev, K. M. (1964). *Grammatika Karaimskogo yazıka: fonetika i morfologiya*. Moskova: İzdatel'stvo Nauka.
- OSTN: Radlov, V. V. (1898-1911). *Opit slovarya Tyurskih nareçiy I-IV*. Sankt Petersburg: İmperatorskaya Akademiya Nauk.
- Öner, M. (1998). *Bugünkü Kıpçak Türkçesi (Tatar, Kazak ve Kırgız lehçeleri karıştırmalı grameri)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Özkan, N. (1996). *Gagavuz Türkçesi grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Pekacar, Ç. (2007). Kumuk Türkçesi. A. B. Ercilasun (Ed.), *Türk lehçeleri grameri* içinde (939-1008). Ankara: Akçağ.
- Pokrovskaya, L. A. (1964). *Grammatika Gagauzskogo yazıka: fonetika i morfologiya*. Moskova: İzdatel'stvo Nauka.
- Pritsak, O. (1959a). Das Karatschaische und Balkarische. J. Deny vd. *Philologiae Turcicae Fundamenta 1* içinde (340-368). Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH.

- Pritsak, O. (1959b). Das Altaitürkische. J. Deny vd. *Philologiae Turcicae Fundamenta 1* içinde (568-598). Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH.
- Pritsak, O. (1959c). Das Abakan- und Čulmtürkische und das Schorische. J. Deny vd. *Philologiae Turcicae Fundamenta 1* içinde (598-640). Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH.
- Radloff, W. (1882). *Vergleichende Grammatik der nördlichen Türk Sprachen: Phonetik der nördlichen Türk Sprachen*. Weigel's Verlag: Leipzig.
- Räsänen, M. (1949). *Materialien zur Lautgeschichte der türkischen Sprachen*. Studia Orientalia: Helsinki.
- Räsänen, M. (1969). *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türk Sprachen*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Selvi, C. (2020). *Türkiye Türkçesinde ses düşmeleri*. Ankara: Sonçağ Akademi.
- Şçerbak, A. M. (1970). *Sravnitel'naya fonetika Tyurkskikh yazıkov*. Leningrad: İzdatel'stvo Nauka.
- Tenişev, E. R., Levitskaya, L. S., Pokrovskaya, L. A., Yuldaşev, A. A., Gacıeyva, N. Z., Musayev, K. M. ve Kovşova, A. A. (1984). *Sravnitel'no-istoričeskaya grammatika Tyurkskikh yazıkov - fonetika*. Moskova: İzdatel'tsvo Nauka.
- Trask, R. L. (2004). *A dictionary of phonetics and phonology*. London and New York: Routledge.
- TTAS: SSSR Fenner Akademiyası Kazan Filialı Galimcan İbrahimov İşimindeğİ Tİl, Edebiyat hem Tarih İnstitutu (1977-1979-1981). *Tatar tİlİnİnğ aylanmalİ sİzlİğİ öç tomda*. Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- Türk, V. (2003). Türkçede ön seste ünlü düşmesi (aphaeresis-aphesis) örnekleri. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 44, 223-233.
- Uraksın, Z. G. (1996). *Başkirsko-Russkiy slovar'*. Moskova: İzdatel'stvo "Digo-ra", "Russkiy yazık".
- Usmanova, Sh. (2016). Altay dillerinde takı adlarının gelişimi. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 13(3), 85-91.
- Vardar, B., Güz, N., Öztokat, E., Rifat, M., Senemoğlu, O. ve Sözer, E. (1980). *Dilbilim ve dilbilgisi terimleri sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Yalçın, S. K. (2013). *Çağdaş Türk lehçelerinde ünlüler*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Yazıcı Ersoy, H. (2017). Türkçede ses düşmesi/hece kaynaşması problemi: Başkurt Türkçesi Örneğİ. *Dil Araştırmaları*, 20, 35-48.

Extended Summary

Since word-initial vowel deletion (or elision) is not a frequent phonological phenomenon, and it requires, in some cases, etymological knowledge, it has been studied on Turkology in a very limited way. The most exhaustive work carried on the phenomenon so far has been the paper of Vahit Türk, “Türkçede Ön Seste Ünlü Düşmesi (Aphaeresis, Aphesis) Örnekleri” [Word-initial vowel deletion (Aphaeresis, Aphesis) examples in Turkish], which was published in 2003. The paper, however, lacks earlier literature concerning the phenomenon. Therefore, our paper aims to complete the gap in terms of literature around word-initial vowel deletion and share new observations through whole materials including the ones that escaped Türk’s work.

The scope of this paper is restricted to diachronic (lexicalized) word-initial vowel deletion (henceforth WIVD) instances in Turkic literary languages. In cases where the references include dialectical materials, we’ve also considered them, otherwise we have not, in order to find further instances, resorted to dialectological dictionaries of the languages in question. The sandhi cases (e.g., *cuma ertesi* ‘Saturday’ > *cumartesi*), whose phonological consideration is controversial in literature of Turkology, have been ruled out. Early cases are shown only when we seek to indicate the diachronic traces of modern examples. If we’ve determined a word base with WIVD, we have not taken derivatives from the base into consideration. The word definitions elicited from dictionaries have been curtailed to the extend to give basic meaning.

WIVD in Turkic Studies

Turkologists who have examined WIVD cases in Turkic languages or a given Turkic language since XIXth century all come to the conclusion that this phonological phenomenon not often occurs. Yet, Deny disagrees with them in case of Turkish, saying “it occurs quite often than we think” (1995, p. 101). There are some explanations on why this phenomenon takes place. Räsänen claims that stress on final syllable of word causes reduction on the first syllable vowel, even deletion of it (1949, p. 44). In Deny’s opinion, *aphérèse* principally happens on an open syllable and causes the loss of that syllable (1995, p. 101). Tenishev et al. propose that vowels in initial syllables in polysyllabic words transform according to following conditions: 1) quality of vowel, 2) stress, 3) character of syllable, 4) adjoining consonants, 5) influence of following vowels (1984, p. 78). All the observations on WIVD correspond on following three facts:

- a) It occurs on unstressed and high vowels,
- b) It occurs on open syllables,
- c) It occurs before liquid or fricative consonants.

Nevertheless, we have also those instances violating first fact. Türk underscores the fact that WIVD cases on low vowels go through raising before vowel deletion (2003, p. 228). Our paper, involves, though a few in number, those which violate the second and third facts.

As mentioned above the only mono-graphic work on WIVD in Turkic languages belongs to Vahit Türk. Since this paper has unique position on the Turkology literature,

it is worth mentioning. As he puts, he determined 89 words (some are nominal phrases) with WIVD, yet it is 97 according to our calculation. A small part of the instances are taken from early Turkic texts and Anatolian Turkish dialects, whereas majority are elicited from modern Turkic languages. Some examples are but phonetic variants in different languages, e.g., *fat-* ‘to crush, crumble’ (Gagauz, Ottoman) ~ *vat-* (Bashkir, Chuvash, Tatar), *lep* ‘flame’ (Kirgiz) ~ *lav* (Kazakh, Tatar, Uyghur), *sen-* ‘to trust’ (Kazakh) ~ *šan-* (Chuvash), etc. In addition to simplex and derivatives, phrases or compounds are also considered in the paper: *birisi gün* ‘the day after’ (< *ol birisi gün*), *eşu* ‘that’s’ (< *ana şu*), *yıbar-* ‘to send’ (< Old Turkic *ıdu ber-*) or oblique forms such as *yessi* ‘owner’ (Anatolian dialect), *yiliğe* ‘for good’ (Anatolian dialect). Though Türk devoted his article to word-initial vowel deletion, he also exemplified following CV and VC elisions: *çık-* (< Old Turkic *taşık-*), *nāk* ‘cheek’ (< *yanak*), *lak* ‘yeanning’ (< *ulak* < *ūlak* < *oglak*).

Phonosyntax in the WIVD mechanism

As mentioned above, scholars agree on some points that induce initial vowel drop. The whole material tells us that phonosyntax might as well be responsible for WIVD. The phonosyntax VCV... dramatically preponderates on WIVD occurrences: *alaçık* > *laçık*, *ılca* > *lıca*, *emekle-* > *mekle-*, *ınan-* > *nan-*, *ısrıga* > *sırğa*, *umutlu* > *mutlu* etc. This phonosyntax, however, include some exceptions, such as *ıltam* > *ltam*, *ısmarla-* > *smarla-*, *işte* > *şte*.

Do Turkic linguistic sub-groups have peculiar patterns for WIVD?

Given the syllable number of each word in whole material, it is obvious that Oghuz and Kipchak sub-groups dramatically differ from each other at syllable number in any word with WIVD. In the Oghuz sub-group where Turkish and Gagauz instances are significant in number, the predominant part consists of trisyllabic or polysyllabic words, whereas disyllabic ones are in minority. As for Kipchak sub-group, even though there is no preponderance on disyllabic or trisyllabic words, disyllabic words are not restricted as many as in Oghuz sub-group.

Authenticity of WIVD instances

Some words, after several phonetic developments, might look like that they are WIVD cases. What causes this as follows:

- 1) Word-initial metathesis as VCC... > CVC (e.g., *ıslth* > *sılth*, *uksa-* > *kusa-*)
- 2) Elision of prothetic vowel

The second condition lessens the genuineness of WIVD cases, since prothesis is characteristic attribute of Turkic languages when they copy a lexeme starting with /l/ or /r/. For instance, *laçın* ‘falcon’ is in every scholarly work regarded as a WIVD instance (as, *alaçın/ılaçın* > *laçın*), yet the oldest version of the word is attested as *laçın/lāçın* in 8-9th cc. Turkic texts (see Clauson, 1972, p. 763) or *flamur* ‘linden’ is thought by Gülensoy (1987, p. 115) to be a WIVD as *ıhlamur* > *flamur*, but the word appears as *flamouri* in donor language, namely Greek language. Thus, before determining a word as WIVD, one must make sure about each word’s past.

